

IQTISODIYOT RIVOJLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Kamronbek Ravshanov Odiljon o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

Muhandislik iqtisodiyot va boshqaruv fakulteti

Iqtisodiyot(tarmoq va sohalar) yo'nalishi

Guruh: K-111-21 talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiy rivojlanishga ta'sir qiluvchi asosiy omillar kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Iqtisodiy o'sish va rivojlanish murakkab jarayon bo'lib, unga bir qator makroiqtisodiy, mikroiktisodiy, institutsional va tashqi omillar ta'sir ko'rsatadi. Maqolada inson kapitali, texnologik taraqqiyot, institutsional sharoitlar, tabiiy resurslar, infratuzilma, makroiqtisodiy barqarorlik va global iqtisodiy integratsiya kabi muhim omillar ilmiy adabiyotlar va zamonaviy iqtisodiy nazariyalar asosida yoritiladi. Har bir omilning iqtisodiy taraqqiyotdagi o'rni va ularning o'zaro bog'liqligi chuqur tahlil qilinadi.

Abstract: This article analyzes the main factors influencing economic development based on a comprehensive approach. Economic growth and development are complex processes affected by a range of macroeconomic, microeconomic, institutional, and external factors. The article illuminates key factors such as human capital, technological progress, institutional conditions, natural resources, infrastructure, macroeconomic stability, and global economic integration based on scientific literature and modern economic theories. The role of each factor in economic progress and their interrelationships are thoroughly analyzed.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy rivojlanish, Iqtisodiy o'sish, Inson kapitali, Texnologiya, Institutsiyalar, Resurslar, Infratuzilma, Makroiqtisodiy barqarorlik, Globallashuv.

Keywords: Economic development, Economic growth, Human capital, Technology, Institutions, Resources, Infrastructure, Macroeconomic stability, Globalization.

Kirish

Iqtisodiy rivojlanish har bir mamlakatning asosiy strategik maqsadi hisoblanadi. Bu nafaqat yalpi ichki mahsulot (YaIM)ning o'sishi, balki aholi farovonligining oshishi, ijtimoiy tenglikning ta'minlanishi va hayot sifatining yaxshilanishini ham o'z ichiga oladi [1]. Biroq, iqtisodiy rivojlanish birgina omilga bog'liq emas, balki ko'plab ichki va tashqi omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasidir [2].

Iqtisodiy nazariyotchilar va siyosatshunoslar iqtisodiy o'sishning asosiy omillarini aniqlashga va ularning ta'sir mexanizmlarini tushunishga harakat qilishgan.

Ushbu omillarni samarali boshqarish mamlakatlarga barqaror va inklyuziv rivojlanishga erishish imkonini beradi. Ushbu maqola iqtisodiyot rivojlanishiga ta'sir qiluvchi eng muhim omillarni tizimlashtirish va ularning har birining iqtisodiy taraqqiyotdagi o'rnini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilishga bag'ishlangan.

Adabiyotlar tahlili

Iqtisodiy rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillar bo'yicha iqtisodiy adabiyotlar juda keng va turli xil nazariyalarni o'z ichiga oladi.

Klassik iqtisodiyot (Adam Smit, Devid Rikardo) ishlab chiqarish omillari — yer, mehnat va kapitalni iqtisodiy o'sishning asosiy manbalari sifatida ko'rgan [3]. Neoklassik o'sish nazariyasi, xususan Solow modeli (1956), kapital to'planishi va mehnat resurslarining o'sishiga e'tibor qaratgan holda, uzoq muddatli o'sishning asosiy manbai sifatida texnologik taraqqiyotni belgilagan [4]. Solow modelida texnologik taraqqiyot ekzogen (tashqaridan berilgan) omil sifatida qaralgan.

Keyinchalik, endogen o'sish nazariyalari paydo bo'ldi. Romer (1986) va Lucas (1988) kabi olimlar inson kapitali (ta'lim va malaka), tadqiqot va ishlanmalar (R&D) hamda innovatsiyalar kabi omillarning iqtisodiy o'sishga uzoq muddatli va ichki ta'sirini o'rganganlar [5, 6]. Bu nazariyalar texnologik taraqqiyotning iqtisodiy faoliyat natijasida yuzaga kelishini ta'kidladi.

Institutsional iqtisodiyot yo'nalishining rivojlanishi bilan Douglass North (1990) kabi iqtisodchilar institutsional omillarning (mulk huquqini himoya qilish, qonun ustuvorligi, samarali boshqaruv, korrupsiyaning past darajasi) iqtisodiy rivojlanishdagi hal qiluvchi rolini ko'rsatib berganlar [7]. Ular zaif institutsional sharoitlar iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qilishini ta'kidlagan.

Boshqa muhim omillar qatorida tabiiy resurslarning mavjudligi va ulardan samarali foydalanish (Sachs va Warner, 2001) [8], infratuzilma (asosan transport, energiya va telekommunikatsiya) rivojlanishi (Aschauer, 1989) [9], makroiqtisodiy barqarorlik (past inflyatsiya, valyuta barqarorligi, fiskal intizom) (Fischer, 1993) [10] ham iqtisodiy taraqqiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilingan. Shuningdek, global iqtisodiy integratsiya (savdo va investitsiya aloqalari) va geosiyosiy vaziyat ham mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishiga kuchli ta'sir etuvchi tashqi omillar hisoblanadi [11].

Metodologiya

Ushbu maqola iqtisodiyot rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish uchun nazariy va empirik adabiyotlar tahliliga asoslangan kompleks metodologiyadan foydalanadi. Tadqiqot deskriptiv, tahliliy va konseptual yondashuvlarni o'z ichiga oladi, bunda quyidagi usullar qo'llanilgan:

- Sistemali adabiyotlar sharhi: Iqtisodiy o'sish va rivojlanishga oid klassik va zamonaviy nazariyalar, tadqiqotlar va hisobotlar (Jahon Banki, IMF,

BMT, OECD) chuqur o'rganildi. Bu mavzu bo'yicha eng dolzarb va ishonchli manbalarni aniqlashga yordam berdi.

- Omillarni tasniflash va tizimlashtirish: Iqtisodiy rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillar guruhlariga ajratildi (masalan, inson kapitali, texnologiya, institutsional omillar) va ularning har biri alohida tahlil qilindi.

- Sabab-oqibat bog'liqliklarini tahlil qilish: Har bir omilning iqtisodiy rivojlanishga qanday ta'sir etishi va ular orasidagi o'zaro bog'liqlik mexanizmlari yoritildi.

- Qiyosiy yondashuv elementlari: Turli mamlakatlar tajribasidan misollar keltirish orqali omillarning ahamiyati va ularning iqtisodiy natijalarga ta'siri ko'rsatildi.

- Sintetik umumlashtirish: To'plangan nazariy va empirik ma'lumotlar asosida maqola yakuniy xulosalar va tavsiyalarni shakllantirdi.

Ushbu metodologiya iqtisodiyot rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni keng qamrovli va tizimli tarzda tushunishga imkon beradi.

Natijalar

O'tkazilgan tahlillar natijasida iqtisodiyot rivojlanishiga ta'sir qiluvchi quyidagi asosiy omillar va ularning ta'sir mexanizmlari aniqlandi:

1. Inson kapitali: Ta'limga (maktabgacha, umumta'lim, kasbiy va oliy ta'lim) va sog'liqni saqlashga investitsiyalar kiritish mehnat unumdorligini oshiradi, innovatsiyalar yaratish qobiliyatini kuchaytiradi va umumiy iqtisodiy samaradorlikni yaxshilaydi [12]. Savodxonlik darajasi va aholi salomatligi YaIM per kapitaning o'sishi bilan bevosita bog'liq.

2. Texnologik taraqqiyot va innovatsiyalar: Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga (ITTKI) sarf-xarajatlar, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va raqamlashtirish iqtisodiy o'sishning asosiy drayveridir [13]. Innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtiradi, yangi mahsulot va xizmatlar yaratadi hamda raqobatbardoshlikni oshiradi.

3. Institutsional sharoitlar: Mulk huquqini samarali himoya qilish, shartnoma majburiyatlarining ijrosini ta'minlash, qonun ustuvorligi, korrupsiyaga qarshi samarali kurash, shaffof va barqaror hukumat siyosati investitsiyalar uchun qulay muhit yaratadi va iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi [14]. Zaif institutsiyalar iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qiladi.

4. Infratuzilma: Rivojlangan transport (yo'llar, temir yo'llar, portlar, aeroportlar), energetika (elektr ta'minoti), telekommunikatsiya (internetga kirish, mobil aloqa) va ijtimoiy infratuzilma (maktablar, kasalxonalar) iqtisodiy faoliyat uchun muhim sharoitlarni yaratadi va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi [15].

5. Makroiqtisodiy barqarorlik: Past va barqaror inflyatsiya darajasi, barqaror valyuta kursi, intizomli fiskal va pul-kredit siyosati investorlar uchun ishonchli muhit yaratadi [16]. Makroiqtisodiy beqarorlik investitsiyalarni to'xtatadi va iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

6. Tabiiy resurslar: Foydali qazilmalar, unumdor yerlar, suv resurslari kabi tabiiy boyliklarning mavjudligi iqtisodiy rivojlanish uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratishi mumkin. Biroq, ulardan samarali foydalanish va "resurs qarg'ishi" dan saqlanish muhim ahamiyatga ega [17].

7. Global iqtisodiy integratsiya: Xalqaro savdo, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (THXI) va xalqaro bozorlarga kirish mamlakatlarga yangi texnologiyalarni o'zlashtirish, kapitalni jalb qilish va ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyatini beradi [18].

Muhokama

Olingan natijalar iqtisodiy rivojlanishning ko'p o'lchovli va murakkab jarayon ekanligini tasdiqlaydi. Har bir omil alohida ahamiyatga ega bo'lsa-da, ularning o'zaro bog'liqligi va sinergik ta'siri iqtisodiy taraqqiyotda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Masalan, rivojlangan inson kapitali texnologik innovatsiyalarni o'zlashtirish va yaratish uchun zamin yaratadi, bu esa o'z navbatida ishlab chiqarish unumdorligini oshiradi. Samarali institutsional sharoitlar esa ham inson kapitaliga, ham texnologik rivojlanishga kiritilayotgan investitsiyalarni himoya qiladi va ularning samaradorligini ta'minlaydi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ushbu omillarni bir vaqtning o'zida rivojlantirish katta qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin [19]. Ko'pincha, institutsional zaifliklar, inson kapitaliga yetarlicha investitsiya qilmaslik yoki makroiqtisodiy beqarorlik kabi muammolar iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun, hukumatlar ushbu omillarni kompleks ravishda tahlil qilib, prioritet yo'nalishlarni aniqlashlari va ularga tizimli yondashuvni qo'llashlari lozim. Masalan, dastlab institutsional islohotlarni amalga oshirish, so'ngra ta'lim va sog'liqni saqlashga investitsiyalarni oshirish kabi strategik yo'l tutish samarali bo'lishi mumkin.

Shuningdek, global iqtisodiy muhitning o'zgaruvchanligi (masalan, savdo urushlari, pandemiyalar, geosiyosiy keskinliklar) iqtisodiy rivojlanishga tashqi ta'sir ko'rsatadi va bu omillarni ham hisobga olish kerak [20].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy rivojlanish ko'plab omillarning o'zaro murakkab ta'siri natijasidir. Inson kapitali, texnologik taraqqiyot, mustahkam institutsional sharoitlar, rivojlangan infratuzilma, makroiqtisodiy barqarorlik, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va global iqtisodiy integratsiya har qanday mamlakatning barqaror va inklyuziv iqtisodiy o'sishi uchun fundamental ahamiyatga ega.

Bu omillarning har biri muhim bo'lsa-da, ularning sinergik ta'siri yanada katta natijalar beradi. Shuning uchun, mamlakatlar o'z iqtisodiy siyosatini ishlab chiqishda ushbu omillarni kompleks ravishda tahlil qilishlari va ularni bir-birini to'ldiruvchi tarzda rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni amalga oshirishlari lozim. Ushbu omillarga sarmoya kiritish va ularni samarali boshqarish orqali mamlakatlar uzoq muddatli farovonlikka erishishlari mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.
2. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business.
3. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. W. Strahan and T. Cadell.
4. Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
5. Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
6. Lucas, R. E. Jr. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
7. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
8. Sachs, J. D., & Warner, A. M. (2001). The Curse of Natural Resources. *European Economic Review*, 45(4-6), 827-838.
9. Aschauer, D. A. (1989). Is Public Expenditure Productive? *Journal of Monetary Economics*, 23(2), 177-200.
10. Fischer, S. (1993). The Role of Macroeconomic Factors in Growth. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 485-512.
11. Frankel, J. A., & Romer, D. (1999). Does Trade Cause Growth? *The American Economic Review*, 89(3), 379-399.
12. Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
13. Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A Model of Growth Through Creative Destruction. *Econometrica*, 60(2), 323-351.
14. Rodrik, D. (2007). *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. Princeton University Press.
15. World Bank. (2024). *Infrastructure and Economic Development*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/topic/infrastructure/overview>
16. International Monetary Fund (IMF). (2024). *Fiscal Monitor Reports*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/FM>
17. Van der Ploeg, F. (2011). Natural Resources The Curse of Wealth. *Annual Review of Resource Economics*, 3, 203-222.
18. World Trade Organization (WTO). (2023). *World Trade Report*.
19. Easterly, W. (2001). *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics*. MIT Press.
20. Baldwin, R. (2016). *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*. Belknap Press.